

"עמק עכור" – גאוגרפיה, פרשנות, מדרש

תקציר

המקום "עמק עכור" במקרא מתייחס מפורשות לאירוע אחד – "מעל עכן" בספר יהושע, לציון מקום ברשימת הגבולות של שבט יהודה, ולציון המעבר בין שממה לארץ פורייה לעת הגאולה בספרי הנביאים. זיהויו של המקום אינו ברור די-צורכו, ועל דרך ההשערה ניתן לומר כי הוא מצוי בבקעת הורקניה של ההווה. בהבנה שמעבר למשמעות הגאוגרפית הפשוטה, יש לאזכור "עמק עכור" בהקשריו השונים, גם משמעות סמלית הקשורה בטקסט בכללותו; ומאמר זה בא לבדוק את המשמעויות הללו.

ניסינו להבין את משמעות ה"עלייה" לעמק עכור הנזכרת בסיפור עכן, כמשדרת רמז לאופיו של הטקסט שנערך שם, רמז הבא לשוות לו אופי משפטי-מוסרי, ולא לראותו רק כאתר הוצאה להורג. ניסינו להבין גם את האזכור הטכני לכאורה של "עמק עכור" בגבול יהודה-בנימין, כאומר משהו על נקודת המבט של שני השבטים ביחס לסיפור, להבין איזו משמעות שיוו לו משני צידי הגבול. מסתבר שהמקום "עמק עכור", יוחס בזיכרון הבין-שבטי רק ליהודה. עוד ניסינו לגבש עמדה לגבי ההקשר המדברי של "עמק עכור" הנרמז בספרי הנביאים, כחלק מתמונת המקום המעצבת את היחס למעשה עכן. מסתבר שגם במקרה של עכן, לא רק האדם נענש, אלא לכאורה, גם המקום, וזה חשוב לזיכרון הסוגיה שברקע. ניסינו גם להבין את גל האבנים בעמק עכור, הן בעומדו בפני עצמו הן בהתייחס לאזכורים אחרים של מכלולי אבן במקרא. העיון בהם מעלה מסר מצטבר בדבר חשיבות הנצחה בסיפור הכניסה לארץ, וביחס לטיבה של הנצחה באבן, שמעבר לעצם העידוד לזיכרון, יש בה היגיון מנחה המוביל להבנה טובה יותר של סיפור עכן עצמו. בניסיון לעסוק בשאלת הסמליות הגאוגרפית במקרא, אנו מבינים כי השאלה על המקום איננה רק "איפה זה קרה?" שממנה נגרר "למה דווקא שם?". בעקבות הדיון ב"עמק עכור", היא עשויה להיות מורחבת לשאלה: מה המשמעות של מה שקרה שם? **מילות מפתח:** עמק עכור, גאוגרפיה היסטורית, גאוגרפיה סמלית, הנצחה במקרא, גלי אבן.

א. הקדמה

במאמר זה נעסוק בפרשנות "עמק עכור" המקראי; ניגע בכמה סוגיות הקשורות למקום המכונה בשם זה, בדרך שבה הוא מוצג ומאופיין במקרא ובמשמעויות שונות העשויות להיתלות בו. בראייה כוללת, שאלות פרטניות אלו מוכללות בשאלה גדולה יותר בדבר הממשק שבין הצגת הריאליה והגאוגרפיה לבין דרכי המבט הספרותי, בין אופני העיצוב של מקומות במקרא ובסיסם הגאוגרפי לבין הממד הספרותי של עיצוב זה ביחידת טקסט נתונה. שאלה זו בנויה על הנחה כי הגאוגרפיה הטבועה במקרא, איננה עומדת בפני עצמה; רוצה לומר, איננה מתמצית בצדדים טבעיים או תרבותיים הקשורים למקומות, איננה בגדר מפרט טכני של עניינים שמקובל לשייכם לתחום הדעת הגאוגרפי, אלא היא חלק מתוך מרקם רחב יותר של דרכי ההבעה המקראיות.

בספר יהושע נזכר "עמק עכור" בשני הקשרים. הראשון, בתיאור תוצאות מעשה עכן שמעל בחרם: "ויקח יהושע את עכן בן זרח ואת הכסף ואת האדרת ואת לשון הזהב ואת בניו ואת בנתיו ואת שורו ואת חמרו ואת צאנו ואת כל אשר לו וכל ישראל עמו ויעלו אתם עמק עכור [...] ויקימו עליו גל אבנים גדול עד היום הזה" (ז, כד–כו). ההקשר השני, בתיאור גבולו הצפוני של יהודה, כנקודה בגבול עם בנימין: "ועלה הגבול דברה מעמק עכור וצפנה פונה אל הגלגל אשר נכח למעלה אדמים אשר מנגב לנחל ועבר הגבול אל מי עין שמש והיו תצאתיו אל עין רגל" (טו, ו). אצל הנביאים נזכר "עמק עכור" פעמיים. האחד, בציוור של איזו תשתית לשינוי עתידי שיוביל לטיוב במקום ולשיפורו וליצירת תנאים פיזיים וכלכליים טובים יותר: "והיה השרון לנוה צאן ועמק עכור לרבץ בקר לעמי אשר דרשוני" (ישעיהו סה, י); "ונתתי לה את כרמיה משם ואת עמק עכור לפתח תקוה" (הושע ב, יז), וזאת, כמטונימיה לשינוי כולל ורחב יותר בארץ כולה.

להלן נתייחס להיקרויות הללו של "עמק עכור" במקרא, ולזיקה האפשרית ביניהן, בשאיפה להגיע להבנה טובה יותר של אותה שאלת-על בדבר הקשר בין התשתית הגאוגרפית ובת הלוויה הספרותית. נפריד בין העמק לבין הגל שהוקם בו. היחידה הראשונה (פרק ב) תיוחד לנקודות הבסיסיות של ייצוגי "עמק עכור" כמקום: שיום ואפשרויות הזיהוי הגאוגרפי, ובאפיוני המקום הנגזרים מהן על רקע סביבתו במדבר יהודה ובגבול יהודה-בנימין. היחידה השנייה (פרק ג) תוקדש לבחינת גל האבנים שנקבע במקום כאלמנט של הנצחה, וזיקותיו למצבורי אבן אחרים בספר יהושע היוצרים אפקט של הנצחה. בסיכום נתייחס למסר אפשרי

בדבר תפיסת המקום במקרא כנקודת מפגש בין גאוגרפיה לבין שימושיה כתשתית לפרשנות ולזיכרון.

ב. מענייני המקום "עמק עכור"

על שמות ומדרשם

הקשר בין שם המקום לבין המעשה מוצג באופן ברור. המעשה כרוך בעכירה, דהיינו – השחתה, חבלה: ¹ "ויאמר יהושע מה עכרתנו יעכרך ה' ביום הזה" (יהושע ז, כה), וכך גם השם: "[...] על כן קרא שם המקום ההוא עמק עכור עד היום הזה" (יהושע ז, כו). אבל, כאשר לניתוח לשוני-ספרותי מופנות פנינו, עולות השאלות: האם מערכת הקשרים הזו רחבה יותר, האם ניתן לדבר גם על יחס לשם הפרטי 'עכר' וכיצד הוא משתלב בזיקת המעשה לתוצאתו? האם ניתן לטוות כאן זיקה משולשת בין פעולה, בין תוצאה ובין שם הגיבור? לפי המפרט של שושלות היוחסין של יהודה בדברי הימים, עכן קרוי שם עכר: "ובני כרמי עכר עוכר ישראל אשר מעל בחרם" (דברי הימים א ב, ז). מה טיבו של הבדל זה שבין שני הספרים? יחזקאל קויפמן (אגב טוויית מסכת התנגדותו לראיית הסיפור כאטיולוגי [להלן]), טוען כי עכן לחוד ועכר לחוד, "[...] עכן אין לו דבר עם עכר [...]" ², ומשתמע מדבריו כי בספר יהושע אין קשר לשוני של ממש בין שם גיבור הסיפור לשם המקום שבו נענש. גרשון גליל ויאיר זקוביץ רואים זאת אחרת; גם אם חלקי, הדמיון קיים! "שמו של עכן דומה לשם המקום, שבו מקיץ עליו הקץ" ³, ודמיון חלקי זה מאפשר להכריז על קשר

¹ זהו כמדומה צד עיקרי בפירוש הפסוק: "[...] עכרתם אתי להבאישני בישב הארץ [...]" (בראשית לד, ל). "כעניין השחתה [...]" (קיל, יהודה. **דעת מקרא לבראשית**, ב. מוסד הרב קוק, תשי"ס, עמי תעב), וזאת בעקבות רד"ק (אבל יש פירוש אחר: עשיתם אותי עכור, בלא צלילות של מנוחה ודעת" [שם, בעקבות א' וזיר]). דומה לכך, בהתייחס לפסוק: "עכר אבי את הארץ" (שמואל א יד, כט), "הביא פורענות (או רעה)" (קיל, יהודה. **דעת מקרא לשמואל**, א. מוסד הרב קוק, תשמ"א, עמי קל). וכן, "האתה זה עכר ישראל [...]" (מלכים א יח, יז). "עוכר – משחית ומחבל [...]" (מצודת ציון). "[...] שהבאת אסון על ישראל" (קיל, יהודה. **דעת מקרא למלכים** א. מוסד הרב קוק, תשמ"ט, עמי שסו).

² ואלה דבריו: "זהו לכאורה מוטיב אטיולוגי מובהק: מוסבר השם 'עמק עכור' כזכר לדברי יהושע אל עכן. [...] וכיצד להסביר את הדמיון וההבדל של השמות עכור-עכן? עכן דבר אין לו עם עכר [...]" למה לא נקרא גיבור הסיפור עכר (כמו בדברי הימים א ב, ז ובתרגומים)? "[...] (קויפמן, יחזקאל. **ספר יהושע**. קרית ספר, 1966, עמי 122). על הצד האטיולוגי, להלן.

³ גליל, גרשון ויאיר, זקוביץ. **עולם התנ"ך ליהושע**. דודון-עתי, 1994, עמי 75.

מהותי של דמיון לשוני, גם אם חיצוני, בין עכן לעכר. וזאת משום שקשר מסוג זה מקובל במשחקי לשון מקראיים, ויש לכך אסמכתאות בלשון המקרא. לדידם: "דומה ששמו המקורי של הגיבור היה מלכתחילה עכן, כצורתו בנוסח המסורה ליהושע. הסיפור המקורי נתכוון לדרוש את שמו של הגיבור, וכדרך מדרשי שמות קדומים הסתפק בקרבה של שתי אותיות שורש ולא בזהות של שלוש אותיות [...] [=לפי זה] מדרש השם ההולם לעכן היה אפוא 'מה עכרתנו יעכרך ה' ביום הזה'".⁴ עכן מזכיר אפוא עכר! ואליבא דגישה זו, ניתן לומר כי הניסוח בדברי הימים שהובא לעיל, יקוטלג כסוג של מדרש פנים-מקראי, שהשלים את הזיקה (המותרת לפי הכללים!) עכן-עכר, בקוראו לגיבור פשוט עכר.⁵

לאור זאת, בסיפור עכן ביהושע, הזיקה על בסיס מעשה, תגובה, שם גיבור, היא נכונה וחזקה. הקשר האמיץ מלמד מה חשוב היה בעיני הכותב להציע זיקה שכזו, ולהעמידנו על עוצמת הקשר של הסיפור למקום.

המקום – זיהוי אפשרי ואפיון

"עמק עכור" נזכר בחיבורים שבאו לעולם אחרי ימי בית ראשון כמקום מוכר. ברם, ספק גדול אם ניתן לטוות איזשהו רצף היסטורי למקרא שיסייע בזיהויו, וספק גדול לא פחות, לגבי ההקשר שבו נזכר "עמק עכור" בחיבורים הללו, ובתרומתו להבנת זיקתם למקרא. אזכורו במגילת הנחישות, ממגילות קומראן (באופן כללי מאוד – ימי בית שני), קושר את "עמק עכור" למקום בשם "חרובא": "בחרובא שבעמק עכור [...]" (פסקה א).⁶ כמו כן, במגילה נזכר מקום זעיר בשם "עמק עכון": "בין שני הבתין שבעמק עכון" (פסקה יח),⁷ שם, שבעקבות כללי משחק הלשון שהוצגו לעיל, עשוי להזכיר את עכן, ואת "עמק עכור"! לפי המהדיר בן ציון לוריא: "חרובא: ישוב על שם עץ החרוב [...]"⁸. מבלי לשלול כליל את ההבנה הזו, אין כאן בוודאי התאמה לעולה מהמקור המקראי. לכאורה, יש לפנינו עדות לקיום יישוב

4 הנ"ל.

5 מקצת ראייה לאפשרות לחילוף שכזה, יש בצמד הניסוחים שב"מגילת הנחישות": "עמק עכור" בפסקה הראשונה, ו"עמק עכון" בפסקה יח. להלן בגוף הטקסט.

6 לוריא, בנציון. **מגילת הנחישות ממדבר יהודה**. החברה לחקר המקרא בישראל ע"י הוצאת קרית-ספר, 1963, עמ' 53.

7 הנ"ל, עמ' 81. "בתין" – כנראה בתים, ויש שפירשו: בדין, מלשון בתי בד.

8 הנ"ל, עמ' 53.

ממשי בעמק עכור של תקופת המגילה, אך קיומו של יישוב כזה בתקופת המקרא, הרי הוא פחות סביר, והוא הדין לעץ או עצים, שאין ולו בדל של ראייה שצמחו שם בתקופת המקרא. ואולי נכונה בכלל ההבנה, שלוריא מתנגד לה, שחרובא עניינה חורבה קטנה, וזה לכאורה מתאים יותר לאופי המקראי המשדר חורבן (גל אבנים), ואף לשני הבתים הנזכרים במקור השני. בכל מקרה, גם כאן זיקה למקרא באיזושהו הקשר של הסיפור המקורי – אין.

זיהוי קדום של "עמק עכור" מובא בחיבור מהתקופה הביזנטית ספר האונומסטיקון לאבסביוס: "עד היום מראים את המקום [=עמק עכור] קרוב ליריחו אצל גלגלא";⁹ "ונמצא [=עמק עכור] בצפון יריחו ו(עד היום) נקרא כן בפי התושבים".¹⁰ זיהוי עתיק יומין זה המניח בעצם שגובהו הטופוגרפי של "עמק עכור" היה דומה לזה של יריחו השכנה, איננו תואם את הקביעות הפשוטות של הכתוב שבדרכו מגלגל לעמק עכור, העם המלווה את עכן, נאלץ לעלות: "... ויעלו אתם עמק עכור" (יהושע ז, כד), ועלייה טופוגרפית זו עולה בקנה אחד עם תיאור הגבול הצפוני של יהודה העולה מצפון ים המלח מערבה: "ועלה הגבול בית חגלה [...] ועלה הגבול אבן בהן בן ראובן. ועלה הגבול דברה מעמק עכור [...]". (יהושע טו, ו-ז). לפי זה, עמק עכור אמור להיות גבוה משמעותית מנקודת המוצא הסמוכה ליריחו, ואין עמק עכור של האונומסטיקון זהה לזה המקראי.

הצבעה מדויקת על מקום העמק – קשה; ובלי לשלול אפשרויות אחרות, גישה מקובלת הנשענת ברב או במעט על הטיעון שהעלינו לעיל, מנסה לזהות את עמק עכור בבקעת הורקניה דרומית-מערבית ליריחו.¹¹ זיהוי סביר זה, יעמוד לנגד עינינו

⁹ **ספר האונומסטיקון לאבסביוס**, מס' 413. מהדורת ע"צ מלמד, תשכ"ו, עמ' 41.
¹⁰ הנ"ל, מס' 49, עמ' 8. על היחס של יהודים ונוצרים באותה עת, ליגלגלי הסמוכה ליריחו ראו: אמיתי, יגאל. "משכן ה' בגלגל". **המעין**, כרך 245, ניסן תשפ"ג, עמ' 45-50.
¹¹ "נראה שיש לקבל את דעתו של נות' [=מרטין נות (Martin Noth)] המזהה את עמק עכור עם בקעת הורקניה (אל-בקיעה)" (אליצור, יואל. "וישלחו מעמק חברון – על עמקים הרריים במקרא"). **בית מקרא**, כרך נד, חוב' ב, תשס"ט, עמ' 9, הערה 17). וכך: *The Anchor Bible – Joshua, A New Translation with note and Commetary by Rohert G. Boling.* Doubleday, 1982, p. 238. כללית, על פרשת הזיהויים של עמק עכור: קלאי, זכריה. **נחלות שבטי ישראל: מחקר בגיאוגרפיה ההיסטורית של ארץ ישראל**. מוסד ביאליק, תשכ"ז, עמ' 101-103. זיהוי שהוצע עם אחד מעמקי הנחלים באשדות המזרחיים של הרי יהודה, נחל אוג (מוכליד) או ואדי קלט, פחות סביר, משום שקשה לראות בהם אזור מתאים לכינוס העם,

בדיון בהמשך. ואשר לאזכורים של "עמק עכור" בתקופות מאוחרות למקרא, גם אם לא תרמו לזיהוי תרומה של ממש, יש בהם בהחלט כדי ללמד על חשיבותו באותם זמנים כמשמר זיכרון; גם אם לא התבסס על מידע בדוק, למישהו בעבר היה חשוב לומר משהו גאוגרפי על "עמק עכור" המקראי (יואל אליצור: "נראה שהשם [=עמק עכור] היה בשימוש חי בסוף ימי בית שני"¹²).

אפיון גאוגרפי – עלייה לעמק

בצירוף "עמק עכור" מודגשת כמובן הווייתו כעמק. מה טיבו של עמק? "השם הרווח במקרא לכנות בו שקע (ניגודו של ההר) הוא עמק [...] שימוש נפוץ זה בשם עמק מלמד שהוא שם כללי של אזור נמוך בין גדול ובין קטן"¹³. לפי זה, זוהי בוודאי הבנה פשוטה של המצב הגאוגרפי, תנועה מחוץ לעמק אליו פנימה מחייבת ירידה. לכאורה, היה צריך להיאמר שירדו לעמק, ובסיפור עכן נאמר שעלו: "[...] ויעלו אתם עמק עכור" (יהושע ז, כד). בראייה רחבה יותר של המערכת הגאוגרפית, אין כאן קושי רציני: "ויעלו – עם כי הלכו לעמק, אמר ויעלו כי טרם בואם להעמק עלו דרך הר אל העמק הנקרא עמק עכור על שם המאורע" (מצודת דוד ליהושע ז, כד). רוצה לומר, העלייה הגדולה מאזור גלגל אל מקומו של עמק עכור ממערב לו, היא שהכתיבה את נוסח הפסוק, והיא תואמת להדגשות עלייה נוספות בשלב הזה של ספר יהושע.¹⁴ ואם, כמתבקש, מתחייבת לבסוף גם ירידה מקומית מסוימת לתחתיתו של העמק, היא נבלעה במהלך הגדול של העלייה הגאוגרפית.

ותפיסה גאוגרפית שכזו איננה עולה בקנה אחד עם הבנת "עמק" במקרא לפי יואל אליצור, הנ"ל, עמ' 16, הערה 11), הרואה בעמק מישור נרחב.

12 אליצור, הנ"ל, עמ' 17. יש כמובן למקורות המאוחרים למקרא השלכות רבות לזיהוי המקום בימי בית שני ואילך, ובעקיפין לזיהויים בנחלת יהודה ביהושע פרק טו. ראו: Eshel, Hanan. "A note on Joshua 15: 61-62 and the Identification of the City of Salt". *Israel Exploration Journal*, vol. 45, 1995, pp. 37-40.

13 אהרונן, יוחנן ושמואל אפרים, ליונשטם. ערך: 'מושגים גיאוגרפיים במקרא', **אנציקלופדיה מקראית**, ד. מוסד ביאליק, תשכ"ג, עמ' 747.

14 אין ספק שמדובר כאן בעלייה טופוגרפית, וזה מובע בפשטות בעליית קו הגבול ובעלייה אל העי המצוינת בפרשה הבאה; נקודת המוצא: "וישלח יהושע אנשים מיריחו העי [...]" (יהושע ז, ב). "[...] עלו ורגלו את הארץ ויעלו האנשים וירגלו את העי [...]" אל יעל כל העם [...]" יעלו ויכו את העי [...]" ויעלו מן העם שמה [...]" (יהושע ז, ב-ד). "קום עלה העי" (יהושע ח, א).

האם תיתכן גם משמעות סמלית לעלייה הנוכרת לעמק? לדעת קיל: "[...] יתכן שהכתוב נזקק ללשון 'עליה', מכיוון שלשון זו מצויה בכתובים הדנים במשפט".¹⁵ ודוגמה מעניינת לשימוש זה: "ויעלו אליה בני ישראל למשפט" (שופטים ד, ה). וגם אם לגבי מקומה שצוין ("[...] בין הרמה ובין בית אל בהר אפרים"), היו שנאלצו לעלות פיזית לדבורה, הרי שאין זה תופס לגבי כלל העולים מהאזורים ההרריים של הארץ, והרושם הכללי הוא שמדובר בעלייה במשמעות כללית יותר. במקום אחר העליתי את האפשרות, שדווקא על רקע דבקות המקרא בדייקנות גאוגרפית, בולטים תיאורים המשתמשים בייחסי גובה – עלייה וירידה, כדי לסמל צדדים פסיכולוגיים בסיפור.¹⁶ לעיתים, במודעות מלאה לעלייה או ירידה טופוגרפית ממשית, אף משתש בהם הכתוב במעין איפכא מסתברא, כדי לציין עלייה וירידה נפשיים-רוחניים. אין אפוא להוציא מכלל אפשרות שגם במקרה הנדון עשויה העלייה, שבכל זאת מנוגדת לירידה, לסמל דבר-מה שמעבר למציאות הטופוגרפית-פיזית המגולמת בפשוטו של סיפור, ולהעניק לו רובד סימבולי הקשור למטרתו ולמסריו. אפשר אולי שטמון כאן רמז המצביע כי בעמק עכור שאליו עולים ולא רק טופוגרפית, טמונה גם תכלית משפטית. אין מה שקורה שם רק בגדר הריגה פשוטה; כביכול, רמז הכתוב שאין ענישה בלא סוג מסוים של שפיטה, ולזו צריך לעלות, להתרומם מעבר לשגרת התגובות האנושיות הפיזיות העלולות להתגלם בפגיעה בעין.

¹⁵ קיל, יהודה. **דעת מקרא ליהושע**. מוסד הרב קוק, תש"ל, עמ' נב, הערה 47.

¹⁶ רוזנסון, ישראל. "צרעה-תמנה, עלייה וירידה: עיון במשמעותם הפרשנית של התיאורים הגיאוגרפיים בסיפורי שמשון". **בית מקרא**, כרך 41, טבת-אדר תשנ"ו, עמ' 135-152.

מבט משני צידי הגבול

בפשטות, עובדה היא שהחיים בתקופת המקרא נשאו אופי שבטי במידה כזו או אחרת, וחייבו הגדרות טריטוריאליות בהתאם. ומבלי להיכנס לשאלת זמן התוויית הגבול בין יהודה לבנימין בפרט (והשבטים בכלל),¹⁷ רמת פירוטו המובהקת, התקפה גם בסביבה מדברית כמו זו שבחלק משמעותי מצפון יהודה, עשויה להעיד לא רק על חשיבות פונקציונלית לחיי היומיום.

במקרה דן, ראוי להצביע על שני עניינים שיש בהם משום חריגת-מה מהאינפורמטיביות הגאוגרפית הפשוטה המאפיינת תיאורי גבולות. קודם כול, מצוינים בו זה בצד זה – "גלגל" לצד "עמק עכור": "ועלה הגבול דברה מעמק עכור וצפנה פונה אל הגלגל אשר נכח למעלה אדמים אשר מנגב לנחל ועבר הגבול אל מי עין שמש והיו תצאתיו אל עין רגל" (יהושע טו, ו). הסמיכות שבין "עמק עכור" ל"גלגל": "[...] מעמק עכור וצפנה פונה אל הגלגל [...]", ראויה לתשומת לב. לפי מגמת העלייה המתוארת בקטע זה של הגבול ("ועלה הגבול [...]", הגלגל המוזכר בפסוק איננו הגלגל הידוע – האתר המובהק המקפל את אירועי הכניסה לארץ. אתרי "גלגל" היו בארץ – כמה, וכאן מצוין אחד מהם שאיננו הגלגל הסמוך לירדן וליריחו.¹⁸ ובכל זאת, יש מן העניין בבירור המצב שבו שני אתרים שהם אתרי זיכרון הקשורים באבן סמוכים זה לזה בסביבה השוממת של הגבול הצפוני. מי העמיד את הגלגל הזה במקומו זה, מה הייתה מטרתו בהעמידו אותו דווקא שם? היות שהגלגל הזה לא סופר עליו דבר במקרא, לא נוכל להציע תשובה ראויה. כל שנוכל לומר הוא כי "גלגל" ו"עמק עכור" משדרים סוג מיוחד של התאמה שבכל הקשור למטרתם – יש בה מן הניגודיות. אפשר אולי לדמיין איזשהו עולה רגל היפותטי שפוקד את שני המקומות הסמוכים מתוך חוויה דתית שונה לחלוטין. משהו על כך ייאמר בפרק הבא של מאמרנו.

¹⁷ ראו למשל: אהרוני, יוחנן. **ארץ ישראל בתקופת המקרא – גיאוגרפיה היסטורית**. יד יצחק בן צבי, תשמ"ח, עמ' 200–208.

¹⁸ וכך אכן פירשו רבים: "זהו כנראה גלגל אבנים עתיק [...]" (קויפמן, **ספר יהושע** [לעיל הערה 2], עמ' 179). "ואין זו הגלגל בה ישב מחנה ישראל ומכיוון שהרבה מקומות קרויים גלגל [...]" נזקק הכתוב להוסיף סימנים בשביל להודיע איזה הוא" (קיל, **דעת מקרא ליהושע** [לעיל הערה 15], עמ' קל). דיוק במיקומה של גלגל הסמוכה ליריחו ראו: אמיתי, "משכן ה' בגלגל" (לעיל הערה 10), עמ' 45–50.

עניין שני קשור בעולמה של השבטיות, נוגע בשוני בין תיאורי הגבול מנקודת המבט של שני השבטים השוכנים בשני צדדיו. איך מתואר הגבול מנקודת המבט של שבת בנימין? בתיאור נחלת בנימין בפרק יח מובא הפסוק המקביל: "ותאר מצפון ויצא עין שמש ויצא אל גלילות אשר נכח מעלה אדמים וירד אבן בהן בן ראובן" (יהושע יח, יז). "גלגל" שנזכרה בגבול מצידו של יהודה, הופכת כאן ל"גלילות", הדמיון הלשוני מוצק, ובכל זאת, המשמעות שונה (גלילות – מחוזות¹⁹) – יש שוני. יתירה מזאת, "עמק עכור", וזה בולט מאוד(!), כלל לא נזכר בצד הבנימיני! ומן הסתם, מובלט בכך השיוך של "עמק עכור" ליהודה דווקא. בסוגיה זו יש לזכרה קלאי הערה עקרונית מעניינת, גם אם היא איננה מתייחסת דווקא לפסוק זה, אבל מהווה מפתח להבנתו: "גבולו הדרומי של בנימין חופף את המתואר בגבולו הצפוני של יהודה, אלא שתואר מנקודת ראותו של בנימין"²⁰. מהי אותה נקודת ראות בנימינית של אתרי הגבול – קשה לדעת, אבל די ברור שהשמטת עמק עכור והשינוי ל"גלילות" שיש בו כדי לנטרל את המשמעות המקורית של גלגל, איננו מקרי. המערכת "גלגל" – "עמק עכור" איננה מתאימה לתיאור הבנימיני; ואין להוציא מכלל אפשרות שזכרו של עכן וכל הקשור בו, כולל זכר גלגל שבה החל המסע לעמק עכור, יוצרים שיוך מובהק ליהודה, שבבנימין העדיפו להימנע ממנו. כביכול, גם אם נמצא בגבולם, אין הם חפצים להיות מזוהים בשום דרך עם אותה פרשה שמכתימה את השבט השכן.

עמק עכור – עמק במדבר

שני הפסוקים בנביאים שהוזכרו בפתח הדברים, רואים את "עמק עכור" כפיסת מדבר שאמורה באיזשהו מהלך של גאולה מהסוג הידוע בנביאים, לעבור השתנות גאוגרפית-טבעית לטובה.²¹ "והיה השרון לנוה צאן ועמק עכור לרבץ בקר לעמי אשר דרשוני" (ישעיהו סה, י). עמק עכור, בהתאמתו למציאות החדשה כמצע לגידול בקר, מובן רק אם מלכתחילה היה נעדר אפשרות לכך; מלכתחילה היה מקום

¹⁹ כך עולה מ"זאת הארץ הנשארת כל גלילות הפלשתים [...] (יהושע יג, ב), ופרשנותו: "כל תחומי פלשתאי" (תרגום יונתן), "גלילות – מחוזות" (מצודת ציון).

²⁰ קלאי, זכריה. **גבולותיה הצפוניים של יהודה**. י"ל מאגנס, תש"ד, עמ' 13.

²¹ "יששום מדבר וציה ותגל ערבה ותפרח כחבצלת" (ישעיהו לה, א).

שומם, ועתה עובר החלמה, ריפוי, ומקבל ערך כלכלי.²² והוא הדין בתיאור: "ונתתי לה את כרמיה משם ואת עמק עכור לפתח תקוה" (הושע ב, יז), שממנו עולה מעמדו המחודש של "עמק עכור" כ"פתח תקווה",²³ ונרמז שזה יהיה בהקשר של מקום כרמים.²⁴ וגם זה ציור המסתבר על רקע מעמדו הקודם כשומם. מהי המשמעות? ראיית "עמק עכור" כחלק ממדבר יהודה הינה עניין פשוט העולה מתיאורו ברשימות הגבול הצפוני של יהודה (לעיל), ומתיישבת עם הגאוגרפיה הכללית של סיפור עכן בספר יהושע. יחד עם זאת, בסיפור עכן עצמו לא נאמר דבר וחצי דבר על אופיו המדברי של המקום.²⁵ רוצה לומר, מבחינת התיאור ביהושע, המיקום במדבר הגיוני, אך אין המדבריות של העמק ראויה לציון מיוחד בכתוב; האופי המדברי שלו אינו חיוני כרכיב מפורש בתיאור הזירה בהקשר המקומי בספר יהושע.²⁶ ועדיין, ובהקשר זה, נותר בחזונו העתיד משהו מתמיה. המדבריות של העמק עולה

²² עמוס חכם מקשה: "ויש מקום לשאול מדוע הבטיחה כאן הנבואה שיהיו מקום מרעה לבהמות ולא הבטיחה שיהיו מקום גידול תבואה ופירות למאכל בני אדם [...]". (חכם, עמוס. **דעת מקרא לישעיהו, ב.** מוסד הרב קוק, תשמ"ה, עמ' תרפ, הערה 14). ובלי להיכנס לתורף דבריו, מתואר כאן ניצול נכון של הסביבה הטבעית במיטבה; אין מדובר על נס, מדובר על שגשוג שיביא למיצוי נכון אופטימלי של סגולות הסביבה.

²³ בהקשר הזה, יש מן העניין להזכיר את הניסיון של חידוש התיישבות ב"עמק עכור" שנתפס כאזור יריחו, בסוף המאה ה-19, ובמיוחד, את ההתלבטויות של ר' יואל משה סלומון וחבריו בהקשר לרכישת אדמות יריחו בשנת 1872, לצורך הקמת יישוב יהודי בשם [...] 'פתח תקווה', וזאת בעקבות נבואת הושע (ב, יז) המצוינת למעלה. ראו: ארליך, זאב חנוך. **יריחו היהודית לדורותיה**. א. כהן, תשנ"ד, עמ' 99-102.

²⁴ לפי אחד הפירושים בדעת מקרא: "ויש מפרשים משם = שם (ישעיהו סה, ב), כלומר, אתן לה את כרמיה שם, במדבר" (קיל, יהודה. **דעת מקרא להושע, תרי עשר, א.** מוסד הרב קוק, תשל"ה, עמ' טז).

²⁵ לפי כל זה המיקום המובא אצל אבסביוס הוא באמת מוקשה מאוד. יורם צפריר מכנה אותו: "מסורת עממית מאוחרת [=למקרא]" (צפריר, יורם. ערך: "עמק עכור", **אנציקלופדיה מקראית**, ו. מוסד ביאליק, תשל"ב, עמ' 298), וזה תואם את התקופה הביזנטית שרבו בה המסורות, שעניינן הברור היה קישור ההווה הנוצרי לעבר המקראי, ואגב כך, יצירת בעלות רוחנית על הארץ המקודשת. ועדיין, משתקפת בו גישה הרואה בסמיכות הגאוגרפית בין עמק עכור ליריחו, הבלטה של שממתו ופראותו של העמק לעומת הסביבה הירוקה והפורייה של סביבות יריחו. לעצם ההבלטה של שממת העומק יש בהחלט צד הגיוני.

²⁶ אולי רמז לכך היא 'דביר' הנזכרת בפרשת הגבול: "ועלה הגבול דברה מעמק עכור וצפונה. הגדרה קשה החסרה בתיאור המקביל בפרק יח. 'דברה' אולי אל המדבר, מקום הרבצת הצאן, כלומר מערבה" (גליל וזקוביץ. **עולם התנ"ך ליהושע** [לעיל הערה 3], עמ' 143).

בפסוקי הנביאים כנתון, המדבריות היא המצע לציור הגאולה המובא שם, אבל לצורך ההדגמה, נבחרה מדבריות ספציפית – "עמק עכור" מספר יהושע. רוצה לומר, בתיאורי הנביאים לא נבחר חבל מדברי סתמי או חבל גאוגרפי שידוע באי-פוריותו, אלא נבחר דווקא חבל הקשור לסיפור עכן. לפי פרשנות זו של תיאורי הנביאים, "עמק עכור" הוא בהכרח מדברי, ויש לשער כי גם בלי שתוזכר במפורש בסיפור, זוהי תכונה נלווה לסיפור עכן. ויש לכך כמדומה רמז לשוני נושא משמעות. הפועל 'עכר' בסיפורנו, בהתייחסו לגורלו של עכן, משמעותו השמדה, השחתה.²⁷ זה מתקשר גם עם העונש של עכן – השריפה שבקריאה פשוטה של הכתוב, נועדה להיות עונש בלעדי מלכתחילה ("והיה הנלכד בחרם ישרף באש [...]"] [יהושע ז, טו]);²⁸ שריפה משדרת השמדה מוחלטת: כך לגבי עכן האיש, וכך, ובאופן סמלי, לגבי המקום.

ידועות במקרא כמה זיקות בין מעשה שלילי שאירע במקום לבין אופיו הגאוגרפי של המקום; כביכול, נחרץ גורל המקום במעין זכר למעשה; כביכול, המקום "שילם את מחיר המעשה". ובשונה מהמעשה הזמני, המקום בחזותו החדשה, יש בו מן הנצחיות, ולכן חותם ההרס שנצרב בו שימש כזיכרון מתמיד למה שאירע. כך ב"גלבוע" ששינוי טבעו מתבקש כמעין זיכרון למעשה: "הרי בגלבע אל טל ואל מטר עליכם ושדי תרומת כי שם נגעל מגן גבורים מגן שאול בלי משיח בשמן" (שמואל ב א, כא). או ה"כיכר" במהפכת סדום ועמורה: "וה' המטיר על סדם ועל עמרה גפרית ואש מאת ה' מן השמים. ויהפך את הערים האל ואת כל הככר ואת כל ישרי הערים וצמח האדמה" (בראשית יט, כד–כה). כל זה לגבי חבלים שלמים, ויש שמדובר במקום בהרס של מקום ספציפי ההופך ל"תל עולם", כמו ב"עיר הנידחת": "והיתה תל עולם לא תבנה עוד" (דברים יג, יז). במקרה של "עמק עכור" השינוי הטבעי מוטבע בו מלכתחילה, אבל העיקרון דומה; המקום מדברי, והתפאורה הזאת מלווה את הזיכרון הטמון בגל האבנים. הנביאים שהתבונה המקראית הזאת, שזורה בהגותם, מנצלים אותה כדי לתאר את ההיפוך, השממה

²⁷ "יעכרך – [...] ישמידך ה' " (קויפמן, ספר יהושע [לעיל הערה 2], עמ' 121). "יעכרך – ישחיתך, ישמידך ה' " (קיל, דעת מקרא ליהושע [לעיל הערה 15], עמ' נב).

²⁸ כידוע, חז"ל ופרשני ימי הביניים התקשו להבין את מקומה של השריפה במערכת הענישה וההתייחסות שלה לרגימה וסקילה באמת מבלבלת: "ישרף באש – [...] ועונש זה הוראת שעה הייתה. [...] האהל והמטלטלין [...] אתו והבהמה – בסקילה [...] " (קיל, הנ"ל, עמ' מט).

המייצגת את העונש, תשתנה לפיריון, ובתוך כך, לא רק הארץ תירפא, ושמתה תתהפך לטובה, אלא גם מזור יבוא לחטא הפיצול והפירוד שגלום בחטא עכן.

ג. מענייני הגל בעמק עכור

הגל ופשרו

עד כה דנו במשמעות של כמה מאפיוניו הגאוגרפיים-תרבותיים של "עמק עכור" כאלמנט גאוגרפי טבעי, מהסוג שהתרבות והמסורת מעניקות לו משמעות, והמקרא מוסיף לכך נדבך של רמיזות סמליות. ברם, "עמק עכור" כמקום, כולל גם אלמנט מלאכותי, גל אבנים שמשמעות מרכזית שלו שנקבע בעמק היא ההנצחה.

הגל, יסודו באבן, ונקודת המוצא בדיון כזה היא השימוש באבן להנצחה, עניין ידוע שיש בו סוג מסוים של הגיון סימבולי. בידוע שהאבן מעצם מהותה נתפסת כישות שאיננה בת-חלוף, גלום בה יסוד קבוע, יציב, נדמה כנצחי, ועל כן, נתפסת בתרבות כבעלת פוטנציאל מנצח. ואף כי סמליות זו באה לידי ביטוי במיוחד בסלע טבעי,²⁹ היא נשמרת גם באבן העוברת שינוי הן בעיבודה הן בהעתקה ממקומה, למשל למצבור אבנים שיש בהן כדי ליצור איזושהי דמות ראשונית של אנדרטה. בספר יהושע, מדובר במגוון דרכים של עיצוב האבן, החל מאבן בודדת, כנראה סלע טבעי: "אבן בהן בן ראובן" (יהושע טו, ו), ויש דרכים נוספות שייסקרו להלן.

אשר להנצחת מות עכן, לפי המסופר, טבעיתו של העמק הופרה; בעמק הוצב גל אבנים, המדגים היטב פן מפניה של ההנצחה המקראית, הנצחה בנוף, אתר משרה זיכרון. רבים הם הרואים בסיפורים שבמרכזם עומד אלמנט שכזה סיפורים אטיולוגיים,³⁰ דהיינו, גל האבנים (או כל אלמנט דומה), קדם לסיפור, מקורו האמיתי לא נודע, והסיפור נועד לבאר את פשר נוכחותו.³¹ מבלי לנסות להתפלמס

²⁹ ראו: פרצ'ק, רבקה וזהבה, כנען. **כאן ושם, עכשיו ובימים האחרים**. י"ל מאגנס, תשס"ז, עמ' 106, וראו שם מקורות רבים.

³⁰ הגדרה: "סיפור המכיל, לכאורה, מסורת על העבר, ואף על פי כן אין מטרתו אלא להסביר או להצדיק או לאשר משהו מהמציאות בהווה, כגון מצב מסוים או פתגם או מנהג" (זליגמן, יצחק אריה. **מחקרים בספרות המקרא**. י"ל מאגנס, תשנ"ו, עמ' 7).

³¹ "תמוה גם שינוי המקום והמעבר לעמק עכור לשם ביצוע העונש. [...] דומה שהעונש המקורי היה אכן שריפה, ואילו הסקילה לא באה אלא כדי להסביר את קיומו של הגל בעמק עכור" (גליל וזקוביץ, **עולם התנ"ך ליהושע** [לעיל הערה 3], עמ' 75). "דוגמאות נוספות הקשורות אף הן בנוסח עד היום הזה [=מקומות אטיולוגיים], הן גל-אבנים בהעי במקומו של השער המשוער

עם ההסבר הבסיסי הזה, ניתן את הדעת לאיכויות של הנצחה בגל עכן ולמערכת הקשרים המסועפת בין ענייניו לאלמנטים אחרים של הנצחה בפרקי יהושע, ספר המעמיד את הנצחה כיסוד חשוב בין רעיונותיו.

תחילה בהתייחס לגל עצמו, כנאמר לעיל, הבסיס הוא השילוב המיוחד של עמק שזכה לשם ואתר הנצחה פיזי: "ויקומו עליו גל אבנים גדול עד היום הזה [...] על כן קרא שם המקום ההוא עמק עכור עד היום הזה" (יהושע ז, כו). הסמליות היא ברורה ומפורשת: "גל אבנים" יוצר קשר הגיוני בין אבני הסקילה והרגימה לבין הגל הניבט בשטח; כביכול, הגל הוא שריד ממשי; הזיכרון באמצעות מצבור של אבנים ממשיך את האירוע, את מהלך ההריגה באמצעות אבנים. ובמקרה דן, ההנצחה המקשרת "גל" ל"עמק" – תוצאתה הפיזית הפשוטה היא הבלטת הגל; "גל אבנים גדול" בולט על רקע העמק, שהוא מטבעו שפל; בכך מתחזק אפקט ההנצחה המוטבעת בנוף.

ובשולי העניין, הסיפור רוקם גם קישור ישיר נוסף בין האירוע לזיכרונו, קישור המנצל את ביטוי הזמן. גם לגבי הגל וגם לגבי שם העמק מצוין ה"יום" של הגל המתמיד בקיומו "עד היום הזה". זהו תיאור זמן מתמשך, מציין זמן רב, והוא עומד לעומת "יום" עונשו של עכן: "יעכרך ה' ביום הזה" (יהושע ז, כה). השימוש ב"יום" נוגע אפוא במהותה של הנצחה, כביכול, גם ה"יום" מונצח, "היום הזה" הספציפי, מה שקרה באותו יום לעכן, עובר אל "היום הזה" במובן המתמשך של הזיכרון. אם כן, נרמזות בכתוב איכויות הנצחה ספציפיות של גל האבנים בעמק עכור, גל העומד בפני עצמו; כך ניתן להבין מן הפסוק. אבל תיאורי ההנצחה הללו הם חלק מסיפור גדול יותר, בניסיונו להעניק משמעות פרשנית כוללת למקום, אי אפשר שלא לחקור כמה מופעים של הנצחה באבן בספר יהושע בזווית של פרשנות השוואתית. בסעיף שלהלן נעסוק בכך.

(יהושע ח, כט), [...] גל אבנים גדול בעמק עכור (יהושע ז, כו) והאבנים על פי המערה במקדה (יהושע י, כז) (אהרונני, ארץ ישראל בתקופת המקרא [לעיל הערה 17], עמ' 63).

הנצחה באבן – הגל של עכן על רקע סיפורי הנצחה באבן בספר יהושע

הקרב מול מלכי הדרום

סיפור המעמיד את הנצחה באבן בראש מעייניו הוא המאבק נגד חמשת מלכי הדרום. בסופו נאמר: "ויכם יהושע אחרי כן וימתם ויתלם על חמשה עצים [...] וישלכם אל המערה אשר נחבאו שם וישמו אבנים גדלות על פי המערה עד עצם היום הזה" (יהושע י, כו–כוז). ויש בכך כדי להזכיר את תחילתו של הסיפור: " [...] וה' השליך עליהם אבנים גדלות מן השמים עד עזקה וימתו רבים אשר מתו מאבני הברד מאשר הרגו בני ישראל בחרב" (יהושע י, יא). גם כאן מופיעות "אבנים גדולות", וגם כאן מדובר ב"השלכה". ובהמשך המעקב אחרי ה"אבנים הגדולות", מגיע השלב המכריע בסיפור, למצער לצורך ברור זה, והוא הזדמנות חמשת המלכים במערה אחת ותפיסתם: "וינסו חמשת המלכים האלה ויחבאו במערה במקדה. [...] ויאמר יהושע גלו אבנים גדלות אל פי המערה והפקידו עליה אנשים לשמורם" (יהושע י, טז–יח). הינה כי כן, "אבנים גדולות" ממלאות תפקיד מרכזי בהתרחשות בכללותה, על כל שלביה, ומתברר אפוא שאפקט הנצחה בסיפור הוא מהותי ומרכזי. אין זו הנצחה סתמית, הצבת גל אבן בסיום לצורך זיכרון ספציפי ותו לא; האבנים שהרואה יראה בפתח המערה מנכיחות בביטוי הצורני את הסיפור הגדול יותר, סיפור הנקשר באבנים; באופן אמנותי סמלי מובלעים באתר המנציח יסודותיו כל הסיפור המונצח. במובן מסוים יש בסיפור זה זיקה לסיפור עכן שבו האבן איננה זיכרון סטנדרטי, אלא היא חלק מהסיפור, האבן ש"ביצעה" את העונש, היא גם האבן המנציחה.

הנצחת העי מול פרשת המזבח

גל האבנים שהוקם על נבלתו של מלך העי: "ואת מלך העי תלה על העץ [...] וישליכו אותה אל פתח שער העיר ויקימו עליו גל אבנים גדול עד היום הזה" (יהושע ח, כט), הוא סוג פשוט וסתמי של הנצחה בשטח. בשונה מסיפורי מלכי הדרום ועכן (לעיל), בפרשת העי, אבן לא מילאה תפקיד כלשהו בסיפור העי, והגל מנציח את מות המלך במלחמה בעצם נוכחותו בשער העיר, ותו לא. אבל, הגל הסתמי שהוקם לאחר כיבוש העי מתכתב בצורה מעניינת עם סיפור אחר הקשור באבן, והוא פרשת המזבח. ודוק, מיד אחרי שנאמר: " [...] ויקימו עליו גל אבנים גדול עד היום הזה" (יהושע ח, כט), נכתב: "אז יבנה יהושע מזבח לה' אלהי ישראל בהר עיבל [...] מזבח

אבנים שלמות אשר לא הניף עליהן ברזל [...] ויכתב שם על האבנים את משנה תורת משה [...]"] (יהושע ח, ל–לב). סמיכות הדוקה זו קוראת להשוואה. וזו מחדדת את התובנה הבסיסית כי השימוש בשני סוגי מצבורי האבן הללו נועד לזיכרון; גם המזבח! אין הוא רק אתר פולחני מקובל, אלא גם אמצעי להזכיר ולכתוב את "משנה תורת משה"³². אבל, בשונה מהגל, המזבח הוא מבנה מסודר. ואם הגל, שאין גלום בו סדר ארכיטקטוני, אבניו מגובבות זו על גבי זו, מקפיה – סימבולית – את אי הסדר של המלחמה, אי הסדר של המוות, המזבח, שעניינו נסמך לגל, איננו כזה. טיבן של אבניו "אבנים שלמות אשר לא הניף עליהן ברזל", בולט על רקע ההשוואה הזו. לכאורה, הרי הן אבני המזבח הן אבני הגל, הן אבנים טבעיות, הלוא איש לא העלה על דעתו לסתת אבנים מיוחדות לזכרו של מלך העי. אבל, במזבח, הגישה המחשבתית היא אחרת, שונה מהגל, מלכתחילה מודגשת במזבח שלמותן של האבנים, ולא טבעיותן, שהיא בעצם סתמיותן. אלו אבנים שמובנה בהן תוכן! ה"שלמות" המבוקשת מצביעה על תוכן ועל מטרה; משחק הלשון "שלמות" – "שלום" היצוק במעמקי המדרש שבנדון,³³ הוא רלוונטי גם מבחינת פשוטו של מקרא. זוהי אם כן, הדרך הנכונה להציג את "משנה תורת משה" תוך ציון הממד

³² אנו מניחים כאן שהדברים נכתבו על אבני המזבח, ויש בסוגיה זו מחלוקת פרשנית המתייחסת גם לדברי חז"ל בנדון (בבלי, סוטה לו ע"א). הניתוח הפרשני בסוגיה זו קשור גם לנאמר על המזבח בסוף ספר דברים. על צד של מבוכה שיש בשאלה זו: "[...] ויהושע בספרו סתם ולא פירש ענין הקמת האבנים וכתב (יהושע ח, לב) ויכתב שם על האבנים את משנה תורת משה, והקורא סבור שהוא על אבני המזבח, ואינו אלא על אבנים גדולות (לא אבנים שלמות) אשר שד והקים ככתוב בתורה [=ספר דברים]" (סלוטניק, יוסף (עורך). **פירוש שד"ל לתורה: עם פירוש רש"י; ופירוש שד"ל – שמואל דוד לוצאטו, על פי כתב יד האחים פארדו (1836 עד 1844)**. כרמל, תשע"ו, שד"ל על דברים כז, ה), ואין תמימות דעים בעניין גם בפרשנות החדשה: "אין אלו אבני המזבח" (אחיטוב, שמואל. **יהושע**. עם עובד, תשנ"ו, עמ' 143), לעומת, "לדידו של מחבר הפרק האבנים שנצטוו ישראל לסייד אותן ולכתוב עליהן [...] הן אבני המזבח [...]". (גליל וזקוביץ, **עולם התנ"ך ליהושע** [לעיל הערה 3], עמ' 84). דוגמה לסיבוך בפרשנות העניין בפירוש רש"י: "ויכתב שם על האבנים – הן הן האבנים האמורים למעלה (פסוק כט). לאחר מעשה זה קיפלו הסיד מעליהם והביאום הגלגל". כאמור, מה שנכתב למעלה נכתב בהנחה שמדובר באבני המזבח, אך גם אם נניח אבנים סמוכות ניתן להתאים לכך את הרעיון, בהנחה שהמזבח כאתר זיכרון סמוך, משפיע.

³³ "[...] ומה אבנים שאינן רואות ולא שומעות ולא מדברות, על ידי זה שמטילות שלום אמרה תורה ילא תניף עליהן ברזל" [...]"] (רש"י לשמות כ, כא), בעקבות תוספתא, בבא קמא ז ב, ועוד.

הלשוני של עיצוב הזיכרון לעתיד לבוא. זיכרון זה מתחדד ומועשר בהשוואה לגל האבנים שמובנית בו משמעות רעיונית שונה לחלוטין.

הגלגל מול עמק עכור

בפועל, "הגלגל" הוא נקודת המוצא לסיפור "עמק עכור"; גם אם לא נאמר במפורש, משם עלו אליו. אכן, סיפור העי מתחיל ב"וישלח יהושע אנשים מיריחו העי [...]". (יהושע ז, ב), ויש לכך סיבה,³⁴ אבל בפועל, המחנה ממשיך כל העת להיות בגלגל.³⁵ בציר הזה, בין נקודת המוצא ליעד, "גלגל" ו"עמק עכור" מייצגות נקודות הנצחה הקשורות בשמן וביסוד של שימוש באבן, ויש מקום להשוותן.

בשני המקרים, ההנצחה מתבטאת באמצעות יציקת משמעות בשם. "עמק עכור" – כנאמר. לגבי ה"גלגל", העניין מורכב מעט. "גלגל" מופיע בתחילה בשמו זה כנתון ידוע, כמצאיות בשטח: "ויחנו בגלגל בקצה מזרח יריחו" (יהושע ד, יט),³⁶ מהלך השיום בוצע רק לאחר מכן: "ויאמר ה' אל יהושע היום גלותי את חרפת מצרים מעליכם ויקרא שם המקום ההוא גלגל עד היום הזה" (יהושע ה, ט). בכך מוסב השם הגנרי "גלגל", לשם הנקשר לאירוע לאומי מרכזי בחשיבותו המציין את הכניסה לארץ. ובכך הופך אתר שמיסודו קשור בקדושה ובפולחן³⁷ לאתר זיכרון לאומי-דתי.

³⁴ לכאורה הקושי איננו גדול: "מיריחו – מן המחנה בגלגל, שהיה כנראה בתחומה של ארץ יריחו" (קיל, **דעת מקרא ליהושע** [לעיל הערה 15], עמ' מה), אבל נראה שבהדגשת יריחו דווקא משתקפת איזו תוכנית כיבוש – אחרי העיר הראשונה יריחו, עוברים לעיר השנייה העי. ציון זה של יריחו הוא לפי זה הבסיס לרשימת הערים הנכבשות. ואפשר שיש כאן רמז למטרים לכישלון המהלך בעטיה של בעיה בביזה שנעשתה ביריחו.

³⁵ כך בפרשה הבאה: "ויילכו אל יהושע אל המחנה הגלגל" (יהושע ט, ו).

³⁶ לפני כן, כאשר השימוש במקום נושא אופי טכני גרידא, מכונה המקום סתמית 'המלון': "והנחתם אותם במלון אשר תלינו בו הלילה" (יהושע ד, ג).

³⁷ "שם זה תחילתו שנתייחד למקום קדוש. משמעותו שנויה במחלוקת ולא נתחווה. מקובלת הסברה שהכוונה לגל אבנים או לעיגול של אבנים שנתקדש בקדושה מיוחדת בעיני בני ישראל, וכרוכות היו בו מסורות דתיות ולאומיות קדומות" (גבריהו, חיים. ערך: 'גלגל', **אנציקלופדיה מקראית**, ב. מוסד ביאליק, תשי"ד, עמ' 488–490). *Kotter, Wade R. 'Gilgal', The Anchor Bible Dictionary II. Doubleday, 1992, pp. 1024–1022.* במקום הזה מקריבים: "ויאמר שאול הגישו אלי העלה והשלמים ויעל העלה" (שמואל א יג, ט), והמקריב היה אמור להיות שמואל. מדובר ככל הנראה באותה גלגל.

ממד נוסף של ההנצחה קשור בשימוש באבן. לגבי "עמק עכור" – כנאמר. לגבי "גלגל", על פי הגדרתו, מושתת על סידור אבנים בצורה מסודרת, ומסתבר שמדובר במעגל אבנים שכאן אין לו זיקה לפולחן (בפרקים אלו לא נאמר דבר על איזושהי הקרבת קורבן בגלגל³⁸), אלא להנצחה.

נציין כי מעשה ההנצחה באמצעות האבן הקשור בגלגל מורכב מאוד. יש כאן דגם המשלב מעשה אנושי והנחיה אלוהית. ראשית, "ועתה קחו לכם שני עשר איש משבטי ישראל איש אחד אחד איש אחד לשבט [...]" (יהושע ג, יב), יזם יהושע. ובהמשך, דבר ה', המחרה מחזיק אחריו: "קחו לכם מן העם שנים עשר אנשים איש אחד איש אחד משבט וצו אותם לאמר שאו לכם מזה מתוך הירדן ממצב רגלי הכהנים הכין שתיים עשרה אבנים והעברת אותם עמכם והנחתם אותם במלון אשר תלינו בו הלילה" (יהושע ד, ב-ג). ובפרוטרוט, מסופר על יהושע המבצע: "[...] עברו לפני ארון ה' אלהיכם אל תוך הירדן והרימו לכם איש אבן אחת על שכמו למספר שבטי בני ישראל. למען תהיה זאת אות בקרבכם [...]" (יהושע ד, ו). ומודגש: "והיו האבנים האלה לזכרון לבני ישראל עד עולם" (יהושע ד, ז). וכל הפעולה הזאת במגמה להעביר את האבנים ל"מלון", דהיינו גלגל, ההופך בזאת. ובהמשך, שוב יהושע יוזם הצבת אבנים, הפעם, בירדן ממש: "ושתיים אבנים הקים יהושע בתוך הירדן תחת מצב רגלי הכהנים [...]" (יהושע ד, ט). בעוד שלגבי הקבוצה הראשונה סופר: "ואת שתיים עשרה האבנים האלה אשר לקחו מן הירדן הקים יהושע בגלגל" (יהושע ד, כ).³⁹

ואשר לעיצובו של זיכרון זה ולהשלכותיו, מה שברור הוא שהמכלול של הגלגל (והירדן) מייצג פעולה מסודרת, משקפת סדר מובחן, והדגש מוסב על מספר האבנים המדויק ועל לקיחתן ממקום מדויק: "[...] מתוך הירדן [...]" (יהושע ד, ח), ו" [...] בתוך הירדן [...]" (יהושע ד, ט). ההנחיה לשלוף אותן ממקום משמעותי ביותר מבחינה היסטורית, משדר את הסדר והארגון ההיסטורי שאותו ראוי לחקוק בזיכרון, ואותו ראוי להעביר לדורות הבאים בחינוך לזיכרון: "למען תהיה זאת

³⁸ מוזכר שנעשה רק הפסח: "ויחנו בני ישראל בגלגל ויעשו את הפסח [...]" (יהושע ה, ו). וזה הכרחי מבחינת המועד, אבל לא תוארה הקרבה. הקורבנות הראשונים היו בהר עיבל.

³⁹ השקפת חז"ל בסוגיה על בסיס הבנת הפסוקים בספר יהושע: תוספתא, סוטה ח ח, וכן המחלוקת בירושלמי, סוטה פ"ז ה"ה בשאלה: האם כתבו על האבנים בהר עיבל או על האבנים בגלגל (=המלון)?

אות בקרבכם כי ישאלון בניכם מחר לאמר מה האבנים האלה לכם" (יהושע ד, ו).⁴⁰ מטען לאומי זה משתלב במשמעות השם המחודש "גלגל" המתכתב עם המהלך של "מילה" לאומית מחודשת, שהיא הסרת "חרפת מצרים". זהו טקס המציין נקודת זינוק ללאומיות של עם ישראל בארצו. לעומת זאת, מעשה עכן הוא פריעת סדר, הפרת הנחיה אלוהית, פריעת הסדר המגולמת באבני הגל, מסמלת את שבירת המבנה השבטי המסודר המקופל בשתיים עשרה האבנים שבגלגל המסמנות מעין מחנה מסודר, ובו מקום לכל שבט. מעשה עכן, כפי שמלמד ההליך של הטלת הגורל הפועל בשלבים מהשבט אל האיש, מציין לא רק את חטאו של החוטא הספציפי, אלא גם את מעגלי ההשתייכות שלו המגיעות עד לשבטו. כביכול, גם השבט מואשם, השבטיות השלמה המסומלת בגלגל שובשה, והפגימה הזו הונצחה בגל אבנים.

הגישה האטיולוגית והגישה הספרותית

בסעיפים הקודמים הזכרנו סיטואציות של הנצחה הקשורות באבן. תפיסה ידועה רואה באזכורים אלה צבר של פרשות אטיולוגיות.⁴¹ היינו, סדרת סיפורים שהתגבשו על בסיס מסורות מקומיות, ואוגדו בפרקים א-יא בספרנו, אבל לא הותכו למקשה אחת. ניתן לראותם עדיין כעצמאיים במידת מה, וטעמם המקומי לא סר. פרשנים וחוקרים שזיהו בספר מסר מקראי מאחד, בדרך כלל, התנגדו לראייה שכזו. איננו נכנסים במסגרת זו לפולמוס תיאולוגי עם הגישה האטיולוגית להבנת המקרא, במיוחד בהקשר של התהוותו.⁴² הוויכוח הוא עם העידוד לראייה מפרידה שהיא תוצאה ישירה של גישה זו, ולהתייחסות לגושי טקסט העומדים בפני עצמם שגישה כזו מעודדת, סיפור סיפור ורקעו הספציפי. ניסיוננו לנתח את הסיטואציות של הנצחה בפרקים אלו בספר יהושע, מלמד שבשימוש באבן יש הגיון מכוון, מדריך ואין מדובר באתרי הנצחה סתמיים, אלא

⁴⁰ וראו מה שכתב אליצור בעניין זה בפרט, ובעניין גלי אבנים בכלל: אליצור, יהודה. **ישראל והמקרא: מחקרים גיאוגרפיים, היסטוריים והגותיים**. אוניברסיטת בר אילן, 1999, עמ' 169–174, ובמיוחד עמ' 169.

⁴¹ "משמעות מיוחדת לפרובלמטיקה זו [=בענייני האטיולוגיה] ביחס לגוש המסורות שביהושע א-יא. [...] הפך הגוש הנ"ל [...] לתחום שדווקא בו אהבו חוקרים רבים למצוא פירושים אטיולוגיים. [...] (זליגמן, **מחקרים בספרות המקרא** [לעיל הערה 30], עמ' 26).

⁴² בזק, אמנון. **עד היום הזה: שאלות יסוד בלימוד תנ"ך**. משכל, 2013, עמ' 21–49.

יש הגיון בשימוש באבן והוא משתלב בסיפור. יתירה מזו, סיטואציות אלו, שלובות כמקלעת זו בזו, ונכון להבין בהקשר של ההדדיות שהן מקיימות. החיבורים ומערך הזיקות בין הסיטואציות השונות וענייניהן, מובילים לחשיבה על משמעות ההנצחה בפרט, והזיכרון ההיסטורי בכלל המובנים בסיפור בכללותו, בכל הקשור לפרשת הכניסה לארץ ישראל המתוארת בפרקי יהושע. סיפור הגל של עכן הוא רכיב חשוב במערכת זו.

ד. סיכום – במפגש בין גאוגרפיה, לספרות ולזיכרון

"עמק עכור" מזכיר מפורשות אירוע אחד ויחיד במקרא. בהבנה הפשוטה ביותר שלו, ניכר קשר בין איכויות שונות של המקום לבין האירוע שאירע בו. בראש ובראשונה, קשר פשוט של הנצחה באמצעות שם המזכיר במישרין את מעשה עכן, וגל – מתקן, מבנה המיועד להנצחה. הגל הוא מעשה ידי אדם, מובחן היטב מהנוף הטבעי שבו הוא מובנה, ומעניק להנצחה הזו אופי חזותי-אומנותי מיוחד. לקריאה פשוטה זו של הכתוב ניסינו להוסיף מספר נקודות שעניין שימוש מתוחכם יותר ברמזים הספרותיים שבאמצעותם טווה הסיפור את רעיונותיו. מדובר ברמזים שאינם חד-משמעיים, אך בהחלט מכוונים לאמירה פרשנית. המקום איננו גאוגרפי גרידא, אלא הוא ספרותי, מבחינה זו מאתגר, לא מובן לגמרי, ובעיקר, קורא לפיענוח. ככזה הוא משתלב במרקם הטקסטואלי, מקיים דיאלוג עם מקומות אחרים, או מהויות גאוגרפיות אחרות.

בהקשר הזה יש להצביע על ארבעה ניסיונות הבנה פרשנית של רמזי הטקסט. שלושה מהם נסקרו בפרק ב, שהוקדש לעמק הטבעי ולסביבתו:

ראשית, ניסינו להבין את משמעות ה"עלייה" לעמק עכור כאוצרת רמז מיוחד לאופיו של הטקסט שנערך שם, לשוות לו אופי משפטי-מוסרי, ולא רק אתר הוצאה להורג. גישה זו, המעניקה לעלייה משמעות סמלית, עולה בקנה אחד עם גישה מדרשית הרואה באפיונים גאוגרפיים רמיזות רעיוניות לגבי המציאות הטבועה בטקסט. למשל, מהעמק הגאוגרפי שב"וישלחהו מעמק חברון [...]..." (בראשית לז, יד), הוסקה "עצה עמוקה" בהנהגת ההיסטוריה ("מעצה עמוקה של אותו צדיק הקבור בחברון" [רש"י בעקבות בראשית רבה]), והוא הדין מ"הנני אליך ישבת העמק צור המישר" (ירמיהו כא, יג), "שהעמיק הקב"ה עצה עליך להחריבך" (רש"י).

שנית, ניסינו להבין את האזכור הטכני לכאורה של "עמק עכור" בגבול יהודה בנימין כאומר משהו על נקודת המבט של העמדות ביחס לסיפור משני צידי הגבול, ומסתבר שהמקום "עמק עכור", יוחס בזיכרון הבין-שבטי ליהודה, ורק לו. ושלישית, ניסינו לגבש עמדה לגבי ההקשר המדברי של "עמק עכור" הנרמז בספרי הנביאים, כחלק מתמונת המקום המעצבת את היחס למעשה עכן. מסתבר שגם במקרה של עכן, לא רק האדם נענש, אלא, לכאורה, גם המקום, וזה חשוב לזיכרון הסוגיה שברקע.

העניין הרביעי, נסקר בפרק ג, העוסק במערכת ההנצחה בפרקי יהושע (א-יא), ובמיוחד בגלי האבנים ו"חבריהם" שבספר. ניסינו להבין את גל האבנים בעמק עכור הן בעומדו בפני עצמו הן במבט לאזכורים אחרים של מכלולי אבן, מתוך הבנה כי העיון המשותף בהם מעלה איזושהו מסר מצטבר בדבר חשיבות ההנצחה בסיפור הכניסה לארץ, וטיבה של הנצחה באבן שמעבר לעצם העידוד לזיכרון, יש בה הגיון מנחה המוביל להבנה טובה יותר של סיפור עכן.

התמקדנו במקום אחד הנטוע במרקם גאוגרפי מובחן ובפוטנציאל הספרותי הגלום בגאוגרפיה הזאת, מה טיב הזיקה ביניהם? באיזו מידה השאלה שעליה המידע על המקום יענה תהיה "איפה זה קרה?" ובהמשך "למה דווקא שם?" או שהיא תורחב לשאלה "מה המשמעות של מה שקרה שם?". דומה בעינינו שעם הקושי לנסח מסקנות ברורות בעניינו, המקום עמק עכור מתייחס לשאלת המשמעות לא פחות מאשר לשאלות הגאוגרפיות הפשוטות.

English Abstract

**"The Valley of Achor" – Geography, Commentary,
Midrash**

Israel Rosenson

The *Valley of Achor* is associated with a single event, the transgression of Achan in the Book of Joshua. It is also mentioned as a geographical point in the list of the territorial boundaries of the tribe of Judah and, in the prophetic books, as a symbol of the transition from wilderness to fertility in the context of redemption. The precise identification of the site remains uncertain, though it may plausibly be located in the present-day Hyrcania Valley. Beyond its straightforward geographical reference, the various biblical mentions of the Valley of Achor carry symbolic meanings that are closely connected to the broader textual contexts in which they appear, and this article seeks to examine those meanings.

The article explores the significance of the "ascent" to the Valley of Achor, as described in the account of Achan, and suggests that it alludes to the legal-moral character of the ritual conducted there, rather than presenting the site merely as a place of execution. It also reconsiders the seemingly technical reference to the Valley of Achor in the description of the Judah–Benjamin border, arguing that it reflects differing tribal perspectives on the episode and the meanings attributed to it on either side of the boundary. The analysis suggests that, in intertribal memory, the Valley of Achor was associated exclusively with the tribe of Judah.

The discussion further examines the desert context of the Valley of Achor as implied in the prophetic texts, viewing it as part of a spatial framework that shapes the perception of Achan's transgression. From this

perspective, not only the individual but, symbolically, the place itself is subject to punishment, a factor that plays a significant role in the construction of collective memory. It also turns to the stone cairn erected in the Valley of Achor, considering it both as an independent monument and in relation to other stone assemblages mentioned in the Book of Joshua. Taken together, these monuments convey a cumulative message regarding the importance of commemoration in the narrative of Israel's entry into the land and the logic of memorialization through stone, which extends beyond the encouragement of remembrance to offer a deeper understanding of the Achan episode itself.

By addressing the question of geographical symbolism in the Bible, the article argues that inquiries into place should not be limited to "Where did it happen?" or even "Why did it happen there?", but may be extended to the question, "What is the significance of what happened there?"

Keywords: Valley of Achor, Historical Geography, Symbolic, Stone Cairns. Geography, Commemoration in the Bible.